

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2484>

Number: 28 , p. 275-291, Autumn II 2014

KUR'ÂN'DA RUH KAVRAMI

MENTAL CONCEPT IN THE QUR'AN

Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri-Tefsir ABD

Özet

İnsan aklı melekeleri, duygu ve düşünce dünyasıyla, zaafı, kabiliyet ve becerileriyle, ebedilik arzuları ve hiçbir canlıda bulunmayan nitelikleriyle tek başına bir âlemdir. İnsanın bu hayatta başarıya ulaşması ve her iki dünyada da mutlu olmasının yolları, öncelikle onun tanınmasına bağlıdır.

İnsanda seven, sevilen, âşık olan, nefret eden, nefret ettiren, gücenen ve karşısındakini gücendiren, kin besleyen ve intikam almak isteyen, güzel şeylerden hoşlanan ve sevinen, kötü ve çirkin şeylerden hoşlanmayan, üzülen ve tasalanan, duygulanan, etkilenen, etkileyen, mutlu ve mutsuz olan ruhumuzdur. Bütün bunları göz önüne alarak ruhumuza, ruh sağlığımıza önem vermeliyiz. İnsanoğlu tarih boyunca ruhun mahiyeti ve kaynağını aramaya kalkışmıştır.

Kur'ân'da Allah Teâlâ ruhun, kendisinin 'emir âleminde' olduğunu ve insanlara bu konuda çok az bilgi verildiğini bildirdiğine göre, ruhun mahiyetini açıkça bilemeyiz. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki ruh, etkisi inkâr edilemeyen, elle tutulup, gözle görülemeyen fakat elektrik enerjisi gibi varlığı gerçek olan, canlılara hayat veren özdür. Acaba Kur'ân-ı Kerîm'de geçen er-ruh nedir? Ruhun hakikat ve sıfatı nedir? Ruh-beden ilişkisi nedir? İnsanın yaptığı her iş, ruhunda bir iz bıraktığına göre, iyi ve kötü eylemlerin bu dünyada ve ahirette ruha izleri, etkileri nelerdir? Çalışmamızda öncelikle, ruhun ayet ve hadislerde kullanıldığı anlamları inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Ruh, Nefs, Psikoloji, Davranış

Abstract

The human is a universe by himself, with his mental faculties, his world of emotions and thought, weaknesses, abilities and skills, desires for eternity and with some specialities that no other living has. The way to success in this life and to reach happiness in both worlds firstly depends on knowing himself.

It's our spirit in human who that loves, becomes beloved, falls in love, hates, gets offended and makes offended, desires to take revenge, enjoys good things, dislikes bad and ugly things, gets sad and concerned, gets affected, makes effected, becomes happy or unhappy. Taking all these into consideration

we have to attach importance to our spritual health. The humanbeing has attempted to research the nature and source of the sprit for centuries.

We are not able to know the nature of sprit, because Allah stated in Quran that the sprit is from his world of “emr” and the humanbeing was given less knowledge about it. Nevertheless, we can say that the sprit is the esence of life that no one could deny its existence, it can not be hold by hand or seen by eye, but its existence is a truth like electirical energy, and it vitalizes the living. I wonder, what is “er-ruh” that takes place in Holy Quran? What is the truth and attribute of the sprit? What is the relation between the sprit and body? Since all deeds of human leave a trail on his sprit, what are the trails of good and bad deeds on the sprit at this world and hereafter world? I’m going to study the meaning of sprit in verses of Quran and sayings of the Prophet.

Key Words: Holy Quran, Sprit, Soul, Psychology, Behaviour

GİRİŞ

Dil, bir topluma mensup fertlerin, ortak anlaşma aracı, müşterek söz işaretlerini kullanmalarından meydana gelen sesli işaret sistemidir.¹ Dil olmadan, toplumdaki insanların anlaşması mümkün değildir. Bu gerçek Kur’ân’da son derece iyi vurgulanmış, her milletin kendine özgü dili olduğu gerçeği kabul edilerek, insanların dillerinin ve renklerinin farklılığına dikkat çekilmiş,² ortak bir dil olmadan anlaşılamayacağı³ gerekçesiyle, her peygamberin kendi milletinin diliyle gönderildiği⁴ vurgulanmıştır. Peygamberlik görevi de bu düşünce üzerine bina edilerek dile, peygamberlik görevi ile olan ilgisi bakımından büyük önem verilmiştir. Bu sebeple, Kur’ân insanlara mesajını sunarken, dili etraflı bir biçimde kullanmış⁵ ve mesajlarının daha iyi anlaşılabilmesi için Arapça olarak indirilmiştir.⁶

İnsana ait bilgiler nasıl kavramlarla ifade ediliyorsa, Kur’ân’a ait bilgiler de kavramlarla ifade edilmektedir. Bu kavramlar hakkında ne kadar çok bilgi sahibi olunursa, Kur’ân hakkında da o kadar bilgilendirilmiş, davranışlar ve kültür ona göre şekillendirilmiş olur.⁷ Kur’ân’ın dili anlamlı bir şekilde kullanması ile ilgili olarak müfessir Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “Kur’ân’ı anlamak için lafızlarının ve terkiplerinin bütün inceliklerini gözetmek gerekir. Fatıha sûresinin tefsirinde de, “yol anlamı için ‘tarik’ denmeyip de ‘sirat’ denmesi, ‘müstevi’ (doğru) denmeyip ‘müstakim’ (doğru) denmesi, üzerinde ciddi ciddi düşünülecek bir hikmet ve anlamları ihtiva etmektedir. Kur’ân, bir Kitâb-ı Hakîm’dir. Bunun için; kelimelerin mefhumlarını iyice tespit etmek, yerlerinde lafzen veya mânen ilgili olabileceği kelimeleri ve manaları ile mukayese etmek, tertip biçimlerini, siyak

1 Heyet, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 202; Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001, s. 318; İzutsu, Toshihiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara 1975, s.174.

2 Rûm, 30/22.

3 Kehf, 18/92.

4 İbrâhim, 14/4.

5 Kara, Necati, “Sunuş Konuşması”, *Kur’ân ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van 2001, s. XIV.

6 Zuhuf, 43/3.

7 Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kurân’a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul tsz., s. 2-3.

ve sibaklarını mülahaza etmek, bunlardan murat edilen asıl anlam ile tezyinatını temyiz etmek lazım"⁸ demektedir.

Bunun için, herhangi bir metni anlama ve yorumlamada anahtar kelimeler çok önemlidir. Çünkü bu kelimeler, çok çeşitli anlam alanlarına sahiptirler. Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması da onda kullanılan lafızların anlam çerçevelerinin belirlenmesi ve bilinmesiyle mümkündür. Bu konuda yapılması gereken, sözcüklerin bütün anlamlarını dikkate almaktır. Çünkü çok yönlülük, bir anlamda kavramların tabiatında vardır.⁹

Biyolojik, psikolojik ve sosyal özelliklere sahip bir varlık¹⁰ olan insanın, asırlardan beri ulaşamadığı ve hala münakaşaya devam ettiği hakikatlerin en önemlilerinden birisi 'ruh' konusudur.¹¹ Yeryüzünde pek çok şeyin sırrını öğrenebilen insan, ruh karşısında suskunluğunu sürdürmektedir.

İnsanın kendisini tanıması için Kur'ân: "وَيَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ / Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinde ayetler vardır."¹² mealindeki ayette insanın gözlerini kendisine çevirmesini istemektedir.¹³ Nefsi bilmek bir anlamda Allah'ı bilmeyi sağladığı için Kur'ân-ı Kerîm insanı, kendi nefsinin, yaratılışını ve hassas oluşumunu düşünmeye teşvik etmektedir. Bununla insan tıp, fizyolojik, patolojik psikolojik vb. ilimlerde araştırmaya da sevk edilmektedir.¹⁴

Ruhu yaratan Allah Teâlâ, ruhun mahiyeti hakkında insanlara yeterince bir bilgi vermemiş, fakat davranışlarıyla ilgili geniş açıklamalarda bulunmuştur.¹⁵ Ruhun araştırılmasında Müslümanların geliştirdikleri olumsuz yaklaşımların temelinde, İsrâ Sûresi 17/85. ayetinde ifade edilen "ruh" hakkındaki anlayışları ve bu anlayışı yönlendiren bazı hadisler¹⁶ yatmaktadır. Ruhun araştırılmasının yasaklandığını ileri sürenlere göre, bu ayette hayatın ilkesi olan ruhun, hakikati ve mahiyeti sorulmuş, Allah da bu hususlarda bilgi vermemiştir. Müslüman düşünürlerin ruhun araştırılması

8 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, ysz. tsz. I/122.

9 Kur'ân'ın anlaşılmasında anahtar kavramların yeri ve önemi hakkında bkz. Yılmaz, Hasan, "Kur'ân'ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *AÜİFD.*, sayı 22, Erzurum 2004, s. 231-242; Demir, Şehmus-Yılmaz, Hasan, "Kur'anî Konu, Kavram ve Sûre Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi*, sayı 14, Erzurum 2003, s. 113-124.

¹⁰ Alper, Yusuf, *Bütün Yönleriyle Depresyon*, Gentaş AŞ. Yay., İstanbul 2003, s. 25; Yapıcı, Asım, *Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi, Ankara 2007, s. 117

¹¹ Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, trc. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul 1987, s. 54 - 60; Akkad, Abbas Mahmud, *el-İnsân fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İslâm, Kahire tsz., s. 29.

¹² Zâriyât, 51/20-21.

¹³ Tabbara, Afif Abdülfettah, *İlmin Işığında İslâmiyet*, çev. Mustafa Öz, Kalem Yay., İstanbul 1981, s. 294.

¹⁴ Necati, Muhammed Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, ter. Hayati Aydın, Fecr Yay., Ankara 1998, s. 15; Bu husustaki ayetler için bkz. Rûm, 30/8; Fussilet, 41/53; Târık, 86/5-7.

¹⁵ Kırca, Celal, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul 1984, s. 182.

¹⁶ Hz. Peygamber'den ruh hakkında bilgi isteyenlere verdiği cevaplar için bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhi Buhârî*, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, İlim, 3; Tefsîrü'l-Kur'ân, 45, İtisâm, 76, Tevhîd, 77; Müslim, Müslim b. Haccac, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, Sıfâtül-Kıyâme, 52; Tirmîzî, Muhammed b. İsa, *Sünenü Tirmîzî*, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, Tefsîru'l-Kur'ân, 44.

hakkındaki yaklaşımlarının analizinde ve insan hakkında ilahi mesajın yorumlarına dayalı olarak geliştirilecek bir anlayışta temel problem, bu ayette ifade edilen ruh ile neyin kastedildiği ve ayetin bütün olarak yorumlanmasındadır. Müslüman âlimler bu ayette sorulan ruhun ne olduğu ve sorgunun yönü üzerine çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.¹⁷

İnsanın ulaştığı yüksek hayat düzeyinin sırrı, canlılar arasındaki farklı ve üstün algılama gücü ve ruh hakkındaki tartışma ve teoriler sürüp giderken, Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanın bu kabiliyet ve yetenekleri, "فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ / "Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!"¹⁸ ayetine göre Allah'ın kendisine üflediği ruhtan kaynaklanmaktadır. İnsan bu kabiliyet ve yeteneklerini ruhtan almaktadır. Şu halde insan henüz mahiyeti keşfedilememiş olan bu ruh sayesinde düşünen, şüphe eden, anlayan, kavrayan, doğrulayan, yalanlayan, kabul eden ve reddeden, isteyen ve aldanmış olmak istemeyen, düşüncelerini hareket ve davranışları ile dışa vuran bir varlıktır.¹⁹ Bu duruma göre insan, kendisine üflenmiş ruh sayesinde düşünen bir kalp, işiten bir kulak ve gören göz sahibi bir varlık olmaktadır. Bu ruh ki insanı diğer canlı varlıklardan ayıran insani kavrayışa sahip kılmaktadır. İnsanı diğer canlılardan ayıran husus, ruhuna ulvî nefhanın üfürülmesi ve bu nefha ile insanî özelliklerin bütününe sahip olmasıdır.²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de: "ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ / Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!"²¹ mealindeki ayette, insana şekil verilip düzeltildikten sonra kendisine ruhun üflenmesinin anılıp, kendisine kulak, gözler ve kalplerin verildiğinin ifade edilmesi, insanın bu üstünlüğüne işaret sayılabilir.

Biz bu çalışmamızda, Kur'ân-ı Kerîm'de ruh kavramı konusunu incelemeye gayret edeceğiz. Öncelikle konu içerisinde geçecek olan kavramların anlam alanını verecek, Kur'ân-ı Kerîm'de ruh kavramını İsrâ sûresi 85. ayeti referans alarak inceleyeceğiz.

Kavramsal Alan

Ruh kavramına değişik manalar verilmiş, onunla ilgili sorulara verilen cevaplar, tarih boyunca batıda ve doğuda değişik fikir ve ekollerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ruh kelimesi bazen 'nefs' kelimesiyle eş anlam kazanmış, bazen ondan ayrı telakki edilmiştir. Biz bu iki kelimeyi ayrı ayrı değerlendirecek ve tanımlarını vereceğiz.

¹⁷ Bkz. Yar, Erkan, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s. 23-33.

¹⁸ Hicr, 15/29.

¹⁹ Kara, Necati, *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'ân'da Beden Dili*, Bilge Yay., İstanbul 2004, s. 45-46.

²⁰ Kutub, Seyyid, *Fî Zülâli'l-Kur'ân*, trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa., Hikmet Yay., İstanbul 1976, IV/2138-2139.

²¹ Secde, 32/9. Ayrıca Sa'd 38/72. ayette de Âdem'e 'ruh üflenmesi' geçer; Secde 32/9. ayette ise insanlara 'ruh üfleme'sinden bahsedilir.

Ruh kavramı hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de fazla bilgi verilmemesine rağmen, zaman zaman aynı anlamda kullanılan 'nefs' kavramı çok sık geçmektedir. Öyleyse 'ruh' ve 'nefs' kavramlarının anlamı nedir?

Arapça olan *ruh* kelimesi Kur'ân'da, çeşitli şekillerde yirmi yerde, yirmi bir defa²² kullanılmıştır. Kelime sözlükte "can, nefes, öz, ilham, vahy, Cebrail, hafif esinti ve rüzgâr"²³ anlamlarına gelmektedir. Ruh kavramı Kur'ân ve hadislerde bazı terkiplerle birlikte "Cebrail",²⁴ "Vahiy ve Kur'ân",²⁵ Hz Âdem'e "ruh üflenmesi",²⁶ Hz. İsa'nın yaratılmasını ifade sadedinde "ruh üflenmesi",²⁷ "mü'minlere rahmet ve ilâhi destek"²⁸ anlamlarında kullanılmıştır. Hadislerde ruh kavramı geçer ve bazen onun yerine, *nefs* ve *neseme* tabirleri kullanılır.²⁹ Ruh kelimesinin ıstılahtaki anlamı ise, kendi mahiyetinden çok fonksiyonlarını ortaya koymakta, bu anlamda birçok tanımı yapılmaktadır. Ruhun ıstılah anlamında fonksiyonlarından bahsedildiği gibi, bugün modern psikoloji de ruhtan çok, ruhî tezahürler ve davranışlar üzerinde durmaktadır.

Terim olarak farklı tarifleri yapılmakla birlikte ruhun, tercih edilen tarifi: "insanın yaratılışı esnasında melek tarafından bedenine üflenip ölümü anında meleklerce bedeninden çıkarılıp alınan ve nesnelere algılayıp yükümlü kılınmasını sağlayan bilici hakikat"³⁰ şeklinde yapılmaktadır. Diğer tariflerde ise "ruh insanın, kendisiyle meçhule, 'gayb'e ulaşacağı bir güç, bir kuvvet ve takattir" denilirken, bir başka tarifte "gizli hâdiseleri keşfetmek, karışık olayları birbirinden ayırmak ruhun faaliyetlerinden biridir. Haber niteliğindeki rüya da ruhun ameliyelerindedir"³¹ denilmektedir. Bazıları da ruh hakkında "Allah ruhla ilgili bilgiyi kendisine ayırmıştır, onun künhüne hiç kimse muttali olamaz" derken, "cesedin kendisiyle hayat bulduğu bir mana" demiştir. Ayrıca "kaynağı kalp boşluğu olan latif bir cisim", "bilen ve idrak eden bir latifedir. Kalp atışlarıyla bütün vücuda yayılan, çeşitli duyumların kendisiyle mümkün olduğu, hayat kaynağı ruh birinci ruhtur." diyenler de olmuştur. Bu ruhun içerde dolaşması ve hareketi, evin içinde, lambayı bir muharrikin

²² Bkz. Bakara, 2/87, 253; Nisâ, 4/171; Mâide, 5/110; Hicr, 15/29; Nahl, 16/2, 102; İsrâ, 17/85; Meryem, 19/17; Enbiyâ, 21/91; Şuarâ, 26/193; Secde, 32/9; Sâd, 38/72; Gâfir, 40/15; Şûr'a, 42/52; Mücadele, 58/22; Tahrim, 66/12; Mearic, 70/4; Nebe', 78/38; Kadr, 98/4.

²³ İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâr'ul-Hadîs, Kahire 1423/2003. "rvh" mad. IV/288. Ece, Hüseyin K. *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 543; E. E. Calverley, "Nefis", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, IX/178-183.

²⁴ Nahl, 16/102; Me'âric, 70/4; Nebe, 78/38; Kadr, 97/4.

²⁵ Mü'min, 40/15; Şûrâ, 42/52.

²⁶ Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72.

²⁷ Enbiya, 21/91; Tahrim, 66/12.

²⁸ Mücadele, 58/22.

²⁹ Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü Nesâî*, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, Cenâiz 117; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, Sünnet 16.

³⁰ Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yay., Ankara 2009, s. 299; Yavuz, Yusuf Şevki, "İslâm İnancında Ruh Problemi", www.yusufsevkiyavuz.com (23.07.2007).

³¹ Kutub, Muhammed, *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*, Hisar Yay., İstanbul 1973, s. 56.

hareket ettirmesi gibidir.³² Allah'ın (cc) Resulüne vahyettiği şeye³³ ve diğer peygamber ve resullere gönderilen vahye de³⁴ ruh denilmektedir.

"Vücutta bulunduğu inanılan maddesiz hayat ilkesi, hayatın özü, can, maneî benlik"³⁵ şeklinde açıklanan ruh hakkında, Meydan Larousse Ansiklopedisinde şu bilgiler verilmektedir: "İslâm dinine göre ruhun niteliği, özü, ne zaman ve nasıl yaratıldığı insanlar tarafından bilinmez. Allah, insanlara bu bilgiyi vermedi. Ruhlar, bedenlerden bağımsız olarak vardır. Ruh, bedene göre kadîm/öncedir, beden ruha göre mahlûk/sonradan yaratılmıştır. Ruh, insan bedeninde Tanrısal bir cevherdir. Sonunda geldiği yere, Tanrısal evrene dönecek, aslına kavuşacaktır. İslâm dini, beden yaratıldıktan sonra, Tanrının kendi ruhundan ona üflediğini, bu bakımdan ruhun, fânî/geçici olan insan bedeninde bakî/kalıcı bir cevher olduğunu ileri sürer. Ruhun bedenden ayrılarak geldiği kaynağa dönmesiyle insanın dünya hayatı sona erer. Bu ölümdür. Ruh bedende canlılığı, anlayışı, düşünmeyi, iyi ile kötüyü ayırt etmeyi sağlar. Ancak ruhun bedenin neresinde olduğu kesinlikle bilinemez."³⁶

Nefs kelimesi de sözlük anlamı itibariyle ruh kelimesiyle eş anlamlıdır.³⁷ "Kavrayan ve bilen benlik şuuru"³⁸ anlamına geldiği kabul edilen nefis, ruh ve bedenden oluşmuş ve benlik şuuruna sahip, bütün halindeki somut insan, beşerî kişilik, kişinin zati, kendisi veya insanın şahsiyetinin temayülleri³⁹ şeklinde anlaşılabilir. Ayrı bir tarif de, "insanların yaşamayı, beslenip büyümesi, ilerleyip yükselmesi çoğalıp üremesi için gayret ve enerji kaynağı olarak bize lutfedilmiş mahlûk"⁴⁰ şeklindedir. Biri bedene, diğeri ruha dönük iki yüzü olan nefste, zıt eğilimler aynı anda etkin durumdadır.⁴¹ Bu zıt eğilimlerin üstünde nefis, kendi varlığında, kendi kendisini düzenleyici ve dengeleyici bir sistem⁴², gelişme ve olgunlaşmaya kabiliyetli⁴³ dinamik bir gücü saklamaktadır. Kur'ân'la birlikte nefis kelimesi ruh manasını almıştır.⁴⁴

Kur'ân'da yaklaşık üç yüz defa zikredilen⁴⁵ nefis kelimesi, bazı ayetlerde 'kendî' 'kendileri' vb. şekillerde dönüşlü zamir şeklinde geçmektedir. Mesela: " فَمَنْ خَافَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ

³² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Temel Neşriyat, İstanbul 1986, VIII/1350; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev: Ahmed Serdaroglu, İstanbul 1975, III/10

³³ Şûrâ, 42/52.

³⁴ Nahl, 16/2; Gâfir, 40/15.

³⁵ Cevizci Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2000, s. 737-739.

³⁶ Bras, M Le "Ruh", Meydan Larousse, İstanbul 1972, X/737-738.

³⁷ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "nfs" mad. VIII/647.

³⁸ Isfehânî, Ebi'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Rağıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Mârifet, Beyrut, tsz., "rvh" md. Gazzâlî, *İhyâ*, VIII/1351.

³⁹ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2000, s. 987 Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 621 Blachere, Regis, "Nefs Kelimesinin Kur'ân'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar", çev. Sadık Kılıç, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 1982, Sayı, 5, s. 189-196.

⁴⁰ Songar, Ayhan, *Çeşitleme*, Kubbealtı Neşr., İstanbul 1981, s. 25.

⁴¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 23.

⁴² Şems, 91/7-10

⁴³ Yûsuf, 12/53 Ayrıca bkz. Kıyâme, 75/2.

⁴⁴ Calverley, "Nefs", IX/178.

⁴⁵ Abdülbâki, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982, "Nefs" md., s. 710-714.

Kur'ân'da Ruh Kavramı ve Ruh Hakkındaki Görüşler

Ruh konusunda farklı açılardan en çok kullanılan ve hemen herkesin aklına ilk planda gelen: “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا” / *Sana ruhtan sorarlar. De ki: "Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."*⁵⁴ mealindeki ayette geçen ruh kelimesi ve nüzul sebebi⁵⁵ hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır.⁵⁶

Bu ayetin ifadesine göre, ruhu Allah yarattığı için mahiyetini de Allah bilir. İnsanların bu konudaki bilgisi ise oldukça azdır. İnsanlar, Allah (cc)'in işlerinden olan ruhun boyutlarını bütün boyutlarıyla anlayacak bilgi ve vasıtalara sahip değildir. Ancak Kur'ân'da insanların ruhu hiç bilemeyecekleri değil, yalnızca insanlara bu hususta az bilgi verildiği ve ruhun mahiyetini bilme sınırına varamayacakları ifade edilmektedir.⁵⁷ Ruh, Allah'ın gayb âlemindeki emirlerinden/varlıklarından⁵⁸ biridir. İnsanın bu konudaki bilgisi Allah'ın Kur'ân'da bildirdikleriyle ve ruhun dışa yansıyan bazı özellikleriyle sınırlıdır.⁵⁹

Ruh kelimesinin kavramsal alanını verirken, Kur'ân'da çeşitli şekillerde yirmi yerde yirmi bir defa kullanıldığını ifade etmiştik. Bu ayetler beş grupta tasnif edilebilir:

1- Allah'ın kendi ruhundan üflemesi: “فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ” / *Rabbin meleklerle, "Ben balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın" demişti.*⁶⁰

2- Ruhun Allah'ın emrine bağlanması: “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا” / *Sana ruhtan sorarlar. De ki: "Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."*⁶¹ Burada "ruh" ve "emr" kelimeleri müfessirler arasında uzun incelemelere

⁵⁴ İsrâ, 17/85.

⁵⁵ Ayetin nüzul sebebi olarak tefsirlerimizde farklı rivayetleri şöyle zikredebiliriz: a) Kureyş, Nadr b. Haris ile Ukbe b. Ebî Muayt'ı Medine'deki Yahudilere göndererek Hz. Peygamber'e sormak için soru istemişler. Yahudiler de Resulullah'a (sav) “Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh” hakkında sormalarını; hepsine cevap verdiği veya sustuğu takdirde nebi olmadığını, sadece bazısına cevap verirse nebi olduğunu söylemişler; bunun üzerine diğer iki sorunun cevabına ilaveten bu ayet indirilmiştir. b) Abdullah b. Mes'ud'un rivayetine göre kendisi Medine'de Hz. Peygamberle birlikte bir tarlada yürürken bir grup Yahudi'ye rastlamışlar; içlerinden bir kaçı gelip Hz. Peygambere ruhun ne olduğunu sormuş; bunun üzerine bu ayet indirilmiştir. c) İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre ise, Kureyş'liler Yahudilere Hz. Peygambere sormak için kendilerine bir şeyler söylemelerini istemiş onlar da O'na ruhun ne olduğunu sormalarını önermiş, bunun üzerine bu ayet indirilmiştir. (Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l- Beyân 'An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988, XV/155-156; Yazır, *Hak Dini*, V/3197-3198) d) Bazıları da rivayetlerin Mekke ve Medine'de ayrı ayrı iki kere nazil olduğunu ileri sürmüştür. (Yazır, *Hak Dini*, V/3198.)

⁵⁶ Ayet ve hadislerde ruh kavramının kullanımı hakkında geniş bilgi için bkz.: Yar, *Ruh-Beden İlişkisi*, s. 52-55; Dalkılıç, Mehmet, *İslam Mezheplerinde Ruh*, İz Yay., İstanbul 2004, s. 25-55.

⁵⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul 1988, V/246. Karaman Hayrettin-Çağrıncı Mustafa-Dönmez İbrahim Kâfi-Gümüş Sadrettin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, DİB. Yay., Ankara 2007, III/516-518, III/516-518.

⁵⁸ Ayette geçen 'emr' kelimesi hakkında geniş bilgi için bkz.: Yazır, *Hak Dini*, V/3200-3202.

⁵⁹ Kutup, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev: İ. Hakkı Şengüler-M. Emin Saraç-Bekir Karlığa, İstanbul tsz., IX/372.

⁶⁰ Hicr, 15/29. Diğer örnekler için bkz. Sâd, 38/72; Secde, 32/9,

⁶¹ İsrâ, 17/85; Diğer örnekler için bkz. Nahl, 16/2; Mümin, 40/15; Şûra, 42/52.

tabi tutulmuştur. İsrâ sûresinin 85. ayetinde geçen ruh kelimesinin manasıyla ilgili olarak müfessirler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mesela Taberî, 'Cebrail' ve 'meleklerden bir melek' kastedilmektedir⁶² derken, bazıları da "Kur'ân", "melek", "bedenlerde hayatı sağlayan malum ruh", "kendisiyle hareket ve hayatın/canlılığın sağlandığı şey"⁶³ şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca "melekten çok büyük ruhani bir varlık, Cebrail veya Kur'an"⁶⁴ rivayetlerine Kurtubî, "Hz. İsa"⁶⁵ rivayetini de ilave etmiştir. İsrâ suresinde geçen ayetin dışındaki ayetler için de benzer yorumlar yapılabilmektedir. Bu bağlamda, *ona kendi ruhumdan üfledim*⁶⁶ şeklindeki ayet de Cebrail ile ilişkilendirilerek açıklanmış veya cansız bedeninin hayat kazanmasını anlatan bir ifade tarzı olarak yorumlanmıştır.⁶⁷

Ruh kelimesi hakkında Mevdûdî de, "eğer ayeti yer aldığı bölüm içinde okursak, burada "ruh" kelimesinin vahyi getiren melek olduğunu anlarız. Bu, müşriklerin şu sorusuna verilen bir cevaptır: "Kur'ân'ı nereden alıyorsun?" Cevapta sanki şöyle denilmek isteniyordu: "Ey Muhammed, bu insanlar sana Ruh'tan yani Kur'ân'ın kaynağından veya onu elde ettiğin araçtan soruyorlar. De ki: "Bu ruh bana Rabbimin emri ile gelir. Fakat sizin bildiğiniz o kadar azdır ki, insan sözleriyle Allah'tan vahyolunan sözleri birbirinden ayırt edemezsiniz. Kur'ân'ın başka biri tarafından uydurulduğunu sanmamızın nedeni işte budur"⁶⁸ demektedir.

Süleyman Ateş hoca nüzul sebepleri ile ilgili olarak Peygamberimiz'e (sav), Ashâbu'l-Kehf, Zül-Karneyn ve ruhla ilgili soruların ayrı ayrı yer ve zamanlarda sorulmuş olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca: "bu ruhun, bedenlere hayat veren ruh olduğunu söyleyenler yanında Kur'ân'ı indiren Cebrail veya Allah'ın çok yüce bir meleği olduğunu söyleyenler de vardır. Kuvvetli ihtimalle burada "ruh"tan maksat, Peygambere vahiy getirdiği bildirilen melektir. Ruhun Rabbin emrinden olması iki anlama gelebilir: Allah'ın buyruğuyla hareket eder, O'nun emriyle vahiy getirir. Yahut emir iş, fiil anlamında kullanıldığı takdirde Allah'ın işindedir. Onu Allah yaratmıştır, mahiyetini Allah bilir. İnsanların bilgisi azdır."⁶⁹ açıklamasını yapmaktadır.

Merhum Ömer Nasuhi Bilmenin bu husustaki görüşleri de: "tefsirlerde yazıldığı üzere bazı rivayetlere göre bu ruhtan murat, Cibril (as) veya meleklerden daha büyük, ruhanî

⁶² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXV/156; İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yay., İstanbul 1409/1989, IX/4820.

⁶³ Isfehânî, *Müfredât*, "rvh" mad.

⁶⁴ Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, ysz, 1966/1385, II/373; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerim Tefsiri*, IX/4847.

⁶⁵ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dârü's-Şâb, Kahire, 1968/1387, X/323.

⁶⁶ Hicr, 15/29.

⁶⁷ Taberî, *Câmiul-Beyân*, XIV/31; XXI/93-96, XXIII/85; Zemahşerî, *Keşşâf*, II/334, 513; IV/119; Râzî, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr ve Mefâtihi'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1410/1990, XXII/218; Kurtubî, *Câmi*, X/24; Yazır, *Hak Dini*, VI/4109.

⁶⁸ Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, Trc. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazile Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yay., İstanbul 1990, III/134.

⁶⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, V/246.

bir mahlûktur veyahut Kur'ân-ı Azîm'dir ki, o Cenâb-ı Hakk'ın emrinden, yani kadîm kelâmından, vahiyden ibarettir, kelâm-ı beşerden ibaret değildir."70 şeklinde.

Seyyid Kutup, bu ayetteki ruhu başka bir manaya almamış onu insana verilen ve mahiyetini insanların bilemeyeceği ruh olarak kabul etmiştir.⁷¹

3- Hz. İsa ile ilgili kullanılması: " يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ / Ey Kitap ehli, dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur."72

4- Ruhun ve meleklerin ortak olarak ifade edilmesi: " يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أُذِنَ لَهُ الرُّوحُ وَقَالَ صَوَابًا / Cebrail (ruh) ve meleklerin dizi dizi durdukları gün, Rahman olan Allah'ın izni olmadan kimse konuşamayacaktır. Konuştuğu zaman da doğruyu söyleyecektir."73 Burada ruhla melek bir eylemde ortak haldedir.

5- Ruhun Cibril'i ifadesi: " نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ / Ey Muhammed, apaçık Arap diliyle, uyarılardan olman için onu Cebrail senin kalbine indirmiştir."74

Ayetlerdeki ifadelerinden sonra batıda ve doğudaki ilim adamlarının ruh hakkında görüşlerini zikrederim. Nefs konusunu tabiat bilimleri içerisinde inceleyen ve bu konuda *De Anima (Ruh Üzerine)* adlı ilk müstakil eseri yazan Aristo'ya⁷⁵ göre yalnız insanlarda değil, bütün bitki ve hayvanlarda onların kemâle doğru ilerlemelerini sağlayan, onları dağınıklıktan, başıboşluktan koruyan bir ruh vardır. Bu ruhun fonksiyonları kalptedir, beyin ve sinir sistemi ise ancak bir tadil sistemidir.⁷⁶ Descartes de, insanın bir ruha sahip olduğunu kabul etmekte, bunun yerinin ise pineal (kozalak) bezi olduğunu savunmaktadır. Ona göre ruhun fonksiyonlarını gösterdiği yer ne beyin, ne de kalptir. Bu kısımların en iç kısmı olan ufak ve kuvvetli bir bezdir.⁷⁷ Aristo ve Descartes'in bu görüşlerine karşılık ehl-i sünnet âlimleri arasında: "*ruh, can ve hayat demektir.*" diyenlerin yanı sıra "*o, beden kalıbına tevdi edilmiş muayyen bir varlıktır.*" diyenler de olmuştur. Fakat tarifler farklı farklı olsa da herkes "*insan ruh ve bedenden meydana gelmiştir*" fikrinde birleşmektedir.

⁷⁰ Neseî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, Thk., Mervan Muhammed es-Sekkâr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1416/1996, II/472; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Alîsi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul 1964, IV/1097.

⁷¹ Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IX/372.

⁷² Nisa, 4/171.

⁷³ Nebe, 78/38. Diğer örnekler için bkz. Meâric, 70/4; Kadir, 97/4.

⁷⁴ Şuarâ, 26/193-195. Diğer örnekler için bkz. Bakara, 2/87; Meryem, 19/17; Nahl, 16/102; Ruh kavramının Kur'ân'da kullanım şekilleri hakkında bkz., Calverley, "Nefis", IX/179.

⁷⁵ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, trc. Zeki Özcan, Alfa Yay., İstanbul 2000

⁷⁶ Adasal, Rasim, *Medikal Psikoloji*, Ankara Üniv Tıp Fakültesi Yay., Ankara 1973, s. 514.

⁷⁷ Descartes, *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, ter. Mehmet Karasan, İstanbul 1998, s. 151-166; Adasal, *Medikal Psikoloji*, s. 518; İslâm dünyasında felsefi düşünceler ve dolayısıyla ruh anlayışlarında etkili olan Grek felsefesinin ruh anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz.: Akçay, Mustafa "Gazzâlî'de Ruh Tasavvuru", *Dini Araştırmalar*, cilt 7, sayı: 21, Ankara 2005, s. 87-115.

Ruh hakkında İslam âlimlerinden Gazzâlî, hayat, ruh ve nefis terimlerinin anlamı üzerinde ihtilaf bulunduğunu, bunları belirleyip tarif etmeye kalkıştığımızda bir takım karışıklıklar çıktığını belirterek; akıl terimini nefis, kalp ve ruh terimleriyle çok yakın bir ilişki içinde ele alır, hatta bazen bunları müteradif terimler olarak kabul eder.⁷⁸ Gazzâlî, ruhun mertebelerinden de bahseder ve bu mertebeleri sayarken akıl ile ruh arasında büyük ilişki kurar. Ona göre ruhun mertebeleri, *hissedici ruh* (er-rûhul-hassâs), *hayalî ruh* (er-rûhu'l-hayalî), *aklî ruh* (er-rûhu'l-aklî), *fikrî ruh* (er-rûhu'l-fikrî) ve *kutsal peygamberlik ruhu* (er-ruhu'l-kudsî en-nebevî)⁷⁹ şeklinde sıralanabilir.

Fahredden Râzî, Allah (cc)'in 'ol' emriyle yarattığı ruh basit, mücerret bir cevherdir.⁸⁰ derken; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, biyolojik canlılık anlamına gelen (hayvânî) ruhun melek tarafından, "rabbin emri" olan ve Kur'ân'da "nefs" olarak da adlandırılan ruhun ise doğrudan doğruya Allah tarafından insana üflendiği görüşündedir.⁸¹

Allah'ın ilk insanın bedenine ve soyundan gelen insanların anne rahminde belli bir aşamaya gelen ceninlerine 'ruhundan üflemesine' dair tefsirlerde çeşitli yorumlarda bulunulmuş ve öncelikle Allah'ın "*ruhumdan*" ve "*ruhumuzdan*" ifadesini kullandığı tabirin ne anlama geldiğini belirlemek önemli görülmüştür. Bazı ayetlerde Meryem'i Hz. İsa'ya hamile bırakmak için, Allah'ın, düzgün bir insan şekline bürünmüş olarak gönderdiği Cibril'den "*ruhumuz*" diye söz etmesini ve "*Meryem'e ruhumuzdan üfledik*"⁸² ifadesini dikkate alan âlimler "*ruhum*" veya "*ruhumuz*" tabirleriyle *Cibril'in*, "*üfledim*" veya "*üfledik*" tabirleriyle de Allah'ın, Ruhul-kudüs, er-Rûhu'l-emin, er-Rûh gibi isimleri bulunan Cibril vasıtasıyla insanda ruh yaratmasını kastettiği sonucuna varmıştır. Hz. Âdem'in ve soyunun yaratılışı dile getirilirken bahsedilen "*ruhumdan üfledim*" tabirine de aynı anlam verilmiştir. Burada da Allah'ın zâtı veya ondan bir parça değil, Cibril kastedilmiştir. Şu farkla ki Hz. Âdem ile Hz. İsa'nın yaratılmasında bizzat Cibril ilahî buyruğu yerine getirmiş, insan soyunun yaratılmasında ise Cibril'in emrinde bulunan yardımcıları ilahî emri yerine getirmiştir. Diğer ayetlerde sadece er-Rûh adıyla söz edilen⁸³ büyük melek de yine Cibril'in kastedildiği âlimlerce kabul edilmiştir. Nezdindeki yüksek mertebesini belirtmek için Yüce Allah Cibril'den "*ruhum*" veya "*rûhumuz*"⁸⁴ diye söz etmiştir.⁸⁵

⁷⁸ Taylan, Necip, *Gazzalî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*, İstanbul 1989, s. 75; Akseki, Ahmed Hamdi, "Sûfiyei Kirâm Hazerâtının Rûh Hakkındaki Tarz-ı Telakkîleri" haz. Halil İbrahim Şimşek, *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 5, Sayı 13, Ankara 2004, s. 384-388.

⁷⁹ Taylan, *Gazzalî'nin Düşünce Sistemi*, s. 75, 76;

⁸⁰ Râzî, *Tefsîr*, XXI/38.

⁸¹ Yazır, *Hak Dinî*, V/4129.

⁸² Meryem, 19/17-19; Enbiyâ, 21/91.

⁸³ Meâric, 70/3-4; Nebe', 78/38; Kadr, 87/4.

⁸⁴ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, I/404; III/2; XIX/111-112; XXX/22, 260; Râzî, *Tefsîr*, III/177; VI/203; XIX/219-220; Yavuz, "İslam İnancında Ruh Problemi", www.yusufsevkiyavuz.com (23.07.2007)

⁸⁵ İslâm âlimlerinin ruhla ilgili görüşlerinin teferruatı hakkında bkz. Akseki, "Sûfiyei Kirâm Hazerâtının Rûh Hakkındaki Tarz-ı Telakkîleri" s. 383-393; Frager, Robert, *Kalp Nefis ve Ruh: Sûfi Psikolojisinde*

Son devirde yaşamış Seyyid Feyzullah Erzen de *Levâmi'ul-Cevâhir bi İsnâ Aşere Fennen Yücâhir* isimli eserinde ruh konusuna⁸⁶ uzunca bir yer ayırmıştır.⁸⁷ İsrâ suresi 85. ayeti ele aldığı üçüncü bölümde, rûhun mahiyeti ve hâdis olup olmadığı hakkındaki görüşleri verir. Ayette geçen 'emr' kelimesini açıklayarak Kur'ân-ı Kerîm'de geçen diğer 'emr' kelimelerinden misaller verir. Ruhun hudûsü hakkındaki bilgileri verdikten sonra, geniş bilgi için Fahreddîn Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'inde ruhun beyanına dair altı meseleye müracaat edebilir⁸⁸ demektedir.

Daha sonra konuyla ilgili olarak İmam Gazzâlî'nin: “ فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَفَعُوا لَهُ ” / *Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın!*”⁸⁹ ayetinde geçen 'tesviye', 'nefh' ve 'ruh' kavramları hakkındaki görüşlerini uzun uzun açıklar. Ayrıca, 'Nefs, ruh, akıl, kalp, kuvve, cevher, a'râz, hayat' kavramlarının tanımlarını izah eder. Görüşlerini ayetlerle delillendirir ve bu hususta ruhun mahiyeti hakkında, Şûrâ, 42/52, Şu'arâ, 26/193, Mücadele, 58/22, Kıyâme, 75/2, Yûsuf, 12/53, Zümer, 39/42, En'am, 6/60, 93, Fecr, 89/27-30 ayetlerini zikreder. Ruhun mahlûk olduğuna dair, Dehr, 76/1, Meryem, 19/9 ayetlerini; ruhun ölüp ölmeyeceğine dair, Rahmân, 55/26-27, Kasas, 28/88, Duhân, 44/56, Ğâfir, 40/11, Bakara, 2/22 ayetlerini delil olarak kullanır.⁹⁰

Ruh ve nefis birbirinden farklı şeyler midir? Yoksa aynı mı oldukları hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Birçok âlime göre ruh ve nefis aynı şeylerdir. Ancak bazılarına göre ise birbirinden farklı şeylerdir.⁹¹ Uyku halinde insanın nefsinin bedeninden ayrıldığını⁹² ve Firavn'ın ölümünden sonra ardından gelenlere bir mucize olması için bedeninin geride bırakıldığını⁹³ bildiren âyetlerde insanın, bedeninin yanı sıra bedenden ayrılan nefsinin bulunduğu dikkat çekilerek ruh-beden ayırımına işaret edilmiş, âlimler de ilgili ayetleri bu doğrultuda yorumlamıştır.⁹⁴

Allah (cc), “ فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي ” / *Onu biçimlendirip ruhumdan ona üflediğim zaman...*”⁹⁵ buyurarak insanın iki unsurdan teşekkül ettiğini ifade etmektedir. İnsan ne sadece maddeden, ne de ruhtan ibarettir. Kalıbı topraktan olup Allah (cc)'in ruhumdan

Gelişim, Denge ve Uyum, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay., İstanbul 2003; Dalkılıç, Mehmet, “Ruh' Bir Gayb Problemi midir? (İslâm Kelamındaki Ruh Görüşlerinin Epistemolojik Çerçevesi),” *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları VI*, Ensar Neşriyat İstanbul 2004, s. 253-264.

⁸⁶ Karasakal, Şaban, İsrâ 17/85 “Sana Ruhtan Sorarlar” Âyeti Hakkında Değerlendirmeler – Feyzullah Erzen'in Levâmi'ul-Cevâhiri Bağlamında- Yayına hazır makale.

⁸⁷ Erzen, Seyyid Feyzullah Fındîkî, *Levâmi'ul-Cevâhir bi İsnâ Aşere Fennen Yücâhir*, ysz., 1992/1417, I/81-114.

⁸⁸ Râzî, *Tefsir*, XXI/; 38-45; Erzen, *Levâmi'ul-Cevâhir*, I/81-82.

⁸⁹ Hicr, 15/29.

⁹⁰ Erzen, *Levâmi'u'l-Cevâhir*, I/83-85.

⁹¹ Nefs ve ruhun aynı mı ayrı mı olduğuna dair tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Taslaman, Caner, “Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Teolojik Agnostik Tavır”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33/2 İstanbul 2007, s. 41-68.

⁹² Zümer 39/42.

⁹³ Yûnus 10/92.

⁹⁴ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, XI/106; Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II/251.

⁹⁵ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72; Allah'ın insan ruhumdan üflemesi hakkında benzer ayetler için bkz. Enbiyâ, 21/91; Secde, 32/9.

üflemesi ile mükemmel bir varlık olmuştur. Bu ruhun mahiyetine, hakikatine ve sırrına vakıf olmak, insan düşüncesinin, aklî gücünün ve hayalinin üzerindedir. Ruhun ilâhî bir varlık olduğunu bilmek yeterlidir.⁹⁶

Ruh, çift tabiatlı olan insanın bir yüzü, onun doğal içgüdüleri ve organik gücü ise bedeniyle ilgili diğer yönleridir. İnsanın ruh cephesi Allah tarafından üflenmiştir. Bu cephe insanın bilincinde idrak ve iradesinde kendini gösterir. İnsanın edindiği manevî değerlerde ortaya çıkar. Ruhî gerçekler tamamıyla bir sırdır, görülmemektedir. Sınırını çizmeye, boyutlarını ölçmeye gücümüz yetmez. Ama etkisini hissedebilir, algılayabiliriz. İnsanın yapısı çift tabiatlı olmakla birlikte, her biri kendi başına hareket eden iki farklı unsurdan meydana gelmemiştir. Her iki unsur birbiriyle bütünleşmiş ve iç içe girmiştir. İkisinden, nitelikleri birbiriyle özdeşleşmiş tek bir mekanizma teşekkül etmiştir. İnsanın iki ana unsurdan mürekkep olduğunu kabul etmeyen bütün sistemler, büyük bir yanlışlığa sapmaktadır. Sonuçta ya bedenle ilgili duygular ya da ruhla ilgili duygular baskı altında kalmaktadır. Ardından da bir takım başka sapıklıklar devam etmektedir. Kur'ân, ruhla beden arasını birleştirir, ikisini tek, bütün bir varlık olarak değerlendirir. Ruh ve bedenden kaynaklanan her türlü duygu, düşünce ve davranışı bir bütün olarak ele alır.⁹⁷

Bu konuda, uyuyan insanın canlı olduğu halde nefsinin bedeninden alındığı, "Allah ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında. Ölümüne hükmettiklerinin canlarını (nefs) alır, diğer canları (nefs) da belli bir süreye kadar bedenlerine salar"⁹⁸ ayetinde açıklanmıştır. Açık bir şekilde ruh-beden ayırımının yapıldığı meşhur hadislerde⁹⁹ belirtildiğine göre anne rahminde cenin halinde iken teşekkül döneminden sonra Allah'ın gönderdiği bir melek tarafından insanın bedenine ruh üflenir ve ölüm anında yine Allah'ın gönderdiği meleklerce bedeninden kabzedilip alınır.¹⁰⁰

Ruhla bedenin birbiriyle bütünleşmesi halinde, insan kabiliyetlerini kullanabilir. İki birbiriyle ayrıldığında ise yükümlülük ve güçlerini kullanamaz. Ruhsuz beden bir faaliyet icra edemeyeceği gibi, bedensiz ruhtan da bir faaliyet ortaya çıkmaz. Çünkü ruhun faaliyeti bedenle birlikte.

Cenab-ı Allah, "İnsanı yaratmaya bir parça çamurdan başladı. Sonra Allah onu düzeltip tamamladı ve ona bizzat kendi ruhundan üfledi."¹⁰¹ mealindeki ayetin ifadesine göre, bir cüziyyet için değil, insanı şereflendirmek için ona nefh ettiği ruhu kendisine izafe etmiştir¹⁰² denilebilir. Ama bu ruhun, insandaki, Allah ile olan manevî irtibatın mahalli

⁹⁶ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay., İstanbul 1997, s. 16-18.

⁹⁷ Kutub, *İnsan Psikolojisi*, s. 84, 87.

⁹⁸ Zümer, 39/42

⁹⁹ Buhârî, Büyü 17-18; Müslim, Fiten 110.

¹⁰⁰ Buhârî, Bedü'l-halk 6, Enbiyâ 50; Müslim, Kader 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, II/323, 398.

¹⁰¹ Secde, 32/7, 9; Benzer ayetler için bkz., Sâd, 38/72; Hicr, 15/28, 29.

¹⁰² Yazır, *Hak Dini*, VI/4109

ve asıl itibarıyla Allah'ın razı olacağı iyi işlerin kaynağı olmasına bir işaret olabileceğini de düşünebiliriz. Bundan dolayı Erzurum'lu İbrahim Hakkı, insan ruhunun vasıflarıyla, Allah Teâlâ'nın subûti sıfatları ve güzel isimleri arasında müşâbehet/benzerlik olduğunu ifade eder. Tabii ki bu müşâbehet/benzerlik; Cenab-ı Allah'ın isimlerinin uluhiyyete yakışır tarzda, insan ruhunun sıfatlarının da ubudiyete yakışır tarzda olmasıyla beraberdir.¹⁰³

Görüldüğü gibi İslâm, hususî bir ilgiyle ruhu ele alır. İslâm'a göre ruh, beşerî oluşun merkezi ve toplanma noktasıdır. Ruh bütün oluşların dayandığı, tüm varlıkların birbiriyle irtibat kurduğu kaide ve temeldir. İnsanı evvel emirde aydınlığa götüren ruhtur. Aslında onun, insanı Allah'a yaklaştıran vasıta olması her şeye bedeldir.¹⁰⁴

SONUÇ

Çeşitli felsefe ve kültürlerde oluşan ruh anlayışı, İslâm dünyasında da zaman zaman etkili olmuştur. Bu görüşlerin bir kısmı kabul edilmiş, bir kısmı da eleştirilmiştir. Gözle görülmeyen bir varlık olan ruhun en anlama geldiğini anlamak ve onun hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için, öncelikle Kur'ân'a bakılmalıdır.

Bir metni doğru bir tarzda anlayıp yorumlayabilmek için, yöntem olarak öncelikle ciddi şekilde etimolojik, filolojik, lengüistik, semantik bir tahlile ve metin analizine tabi tutmak gerekmektedir. Her dilde olduğu gibi Kur'ân'ın indiği Arap dilinde de bir nesne ya da olguyu farklı bağlam ve boyutlarda, değişik şekillerde tanımlamak ve adlandırmak dilin doğası gereği mümkündür. Bu metin Kur'ân olduğunda, onun doğru ve sağlıklı bir biçimde anlaşılması, tefsir edilmesi, yorumlanması, kullandığı kelime ve kavram örgüsünün hakiki anlam alanlarının bilinmesine bağlıdır. Yani Kur'ânî kavramlar, yine Kur'ân'dan elde edilecek bilgilerle anlaşılmalıdır.

'Semantik alandan' istifadeyle, 'siyak-sibak ilişkisine' müracaat edip 'konulu tefsir metodu' ile kavramları özümseyen, onları yerli yerince yorumlayıp tefsir eden bir araştırmacı, ayetlerdeki murad-ı ilâhîyi anlamada daha rahat olacaktır. En azından ona uygun ve en yakın manayı tespit edecektir. Buna rağmen oluşabilecek farklılıkların, Kur'ân'a mahsus zenginlikler olduğunu da bilecektir. Çünkü kavramlar yapısı itibarıyla oldukça kapsamlı kelimelerdir. Kur'ân'ın zamana meydan okuyan kavramlarla örgülü âyetlerinde, kesin ve net bir şekilde adlandıramayıp belli formlara indirgeyemediğimiz kavramlar bile, bir ağırlık ve zorluk değil; her devirde zamanı ve hayatı kendisiyle anlamlandırabileceğimiz bir nimettir. Ayrıca kavramlar, Rabbimizin dünya hayatında bizi düşünmeye sevk eden, çok sesliliğe alıştıran; farklı karakterdeki insanları aynı potada eritip onları inşâ eden, kelimeler manzumesidir. Önemli olan; bu kitabın doğrultusunda bir niyet ve sonra da usûlünce gayrettir.

¹⁰³ Erzurumlu, İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, İstanbul 1981 s. 223.

¹⁰⁴ Kutub, *İnsan Psikolojisi*, s. 59.

İşte Kur'ân'daki kavramlardan birisi olan ruh kavramı, ilgili eserlerde incelenmiş fakat kelimenin anlam çerçevesi tam olarak ortaya netleştirilememiştir. Kur'ân belirli ayetlerinde ruh kavramı ile vahyi, İncil'i, Kur'ân'ı, Cebrail'i ve Hz. İsa'yı kastetmiştir. Ayrıca Hz. Âdem ve Hz. İsa'nın yaratılışıyla alakalı olarak ruh üflenmesi şeklinde ifadeler kullanmıştır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki kavram çalışmaları, bütün eksikliklerine rağmen, küçük çapta fakat konuları dağınık olmayan çalışmalardır. Bu sebeple kavram çalışmalarının artması, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması ve yol göstericiliğinin daha geniş kitlelere ulaşmasına sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKİ Muhammed Fuad (1982). Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye.
- ADASAL Rasim (1973). Medikal Psikoloji, Ankara. Ankara Üniv. Tıp Fakültesi Yayınları.
- AHMED B. Hanbel (1413/1992). Müsnedü Ahmed b. Hanbel, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- AKÇAY Mustafa (2005). "Gazzâlî'de Ruh Tasavvuru", Dini Araştırmalar, Ankara: cilt 7, sayı: 21.
- AKKAD Abbas Mahmud (tsz.). el-İnsân fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kahire: Dâru'l-İslâm.
- AKSEKİ Ahmed Hamdi (2004). "Sûfiyei Kirâm Hazerâtının Rûh Hakkındaki Tarz-ı Telakkîleri" haz. Halil İbrahim Şimşek, Tasavvuf İlmî Akademik Araştırmalar Dergisi, Ankara: Yıl 5, Sayı 13.
- ALPER Yusuf (2003). Bütün Yönleriyle Depresyon, İstanbul: Gentaş AŞ. Yayınları.
- ARİSTOTELES (2000). Ruh Üzerine trc. Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ATEŞ Süleyman (1988). Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşr.
- BİLMEN Ömer Nasuhi (1964). Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Alîsi ve Tefsiri, İstanbul: Bilmen Yayınları
- BLACHERE Regis (1982). "Nefs Kelimesinin Kur'ân'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar", çev. Sadık Kılıç, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum: Sayı, 5.
- BOLAY Süleyman Hayri (2009). Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara: Nobel Yayınları.
- BRAS, M Le (1972) "Ruh", Meydan Larousse, İstanbul.
- BUDAK Selçuk (2000). Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- BUHÂRÎ Muhammed b. İsmail (1413/1992). Sahîhi Buhârî, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- CALVERLEY, E. E (1964). "Nefis", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- CEVİZCİ Ahmet(2000). Paradigma Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- DALKILIÇ Mehmet (2004). "'Ruh' Bir Gayb Problemi midir? (İslâm Kelamındaki Ruh Görüşlerinin Epistemolojik Çerçevesi)," Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları VI, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- DALKILIÇ Mehmet (2004). İslam Mezheplerinde Ruh, İstanbul: İz Yayınları.

- DEMİR, Şehmus-YILMAZ, Hasan (2003). "Kur'anî Konu, Kavram ve Sûre Tefsirine Metodik Bir Yaklaşım", EKEV Akademi Dergisi, sayı 14, Erzurum.
- DESCARTES (1998). İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler, ter. Mehmet Karasan, İstanbul.
- DOĞAN D. Mehmet (2001). Büyük Türkçe Sözlük, Ankara: Vadi Yayınları.
- EBÛ DÂVÛD Süleyman b. Eş'as (1413/1992). Sünenü Ebî Dâvûd, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ECE Hüseyin K (2000). İslam'ın Temel Kavramları, İstanbul: Beyan Yayınları.
- ERZEN Seyyid Feyzullah Fındîkî (1992/1417). Levâmi'ul-Cevâhir bi İsnâ Aşere Fennen Yücâhir, ysz.,
- ERZURUMLU İbrahim Hakkı (1981). Marifetnâme, İstanbul.
- FRAGER Robert (2003). Kalp Nefis ve Ruh: Sûfî Psikolojisinde Gelişim, Denge ve Uyum, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- GAZZÂLÎ Ebû Hâmid Muhammed (1975). İhyâu Ulûmi'd-Dîn, çev: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul.
- , (1986). İhyâu Ulûmi'd-Dîn, İstanbul: Temel Neşriyat.
- GERRİG J. Richard ve Zimbardo, G. Philip (2012). Psikoloji ve Yaşam, Psikolojiye Giriş, Çev. Gamze Sart, Ankara: Nobel Yayınları.
- HEYET (1988). Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HÖKELEKLİ Hayati (1993). Din Psikolojisi, Ankara: TDV. Yayınları.
- ISFEHÂNÎ Ebi'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Rağıb (tsz). el-Müfredât fî Garîbi-l-Kur'ân, Thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dârü'l-Mârife.
- İBN KESİR İsmail b. Ömer (1409/1989). Hadislerle Kur'ân'ı Kerim Tefsiri, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İBN MANZUR Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem (1423/2003). Lisânü'l-Arab, Kahire: Dâr'ul-Hadîs.
- İZUTSU Toshihiko (1975)., Kur'ân'da Allah ve İnsan, trc. Süleyman Ateş, Ankara.
- KARA Necati (2001), "Sunuş Konuşması", Kur'ân ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, Van.
- , (2004). Bir İletişim Aracı Olarak Kur'ân'da Beden Dili, İstanbul: Bilge Yayınları.
- KARAMAN Hayrettin vd. (2007). *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, Ankara: DİB. Yayınları.
- KARASAKAL Şaban İsrâ 17/85 "Sana Ruhtan Sorarlar" Âyeti Hakkında Değerlendirmeler – Feyzullah Erzen'in Levâmi'ul-Cevâhiri Bağlamında- Yayına hazır makale.
- KASAPÖĞLU Abdurrahman (1997). Kur'ân'da İnsan Psikolojisi, İstanbul: Yalnızkurt Yayınları.
- KIRCA Celal (1984). Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri, İstanbul: Marifet Yayınları.
- , (tsz.). İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler, İstanbul: Tuğra Neşriyat

- KURTUBÎ Muhammed b. Ahmed Ensârî (1968/1387). el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Kahire: Dârü's-Şâb
- KUTUB Muhammed (1973). İslâm Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi, İstanbul: Hisar Yayınları.
- , (1987). İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler, trc. Bekir Karlığa, İstanbul: İşaret Yayınları.
- KUTUB Seyyid (1976). Fî Zılâli'l-Kur'ân, trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, İstanbul: Hikmet Yayınları.
- MEVDUDÎ Ebu'l-A'lâ (1990). Tefhîmu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri, Trc. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazile Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İstanbul: İnsan Yayınları.
- MÜSLİM Müslim b. Haccac (1413/1992). Sahîhu Müslim, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- NECATİ Muhammed Osman (1998). Kur'ân ve Psikoloji, ter. Hayati Aydın, Ankara: Fecr Yayınları.
- NESÂÎ Ahmed b. Şuayb (1413/1992). Sünenü Nesâî, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- NESEFÎ Abdullah b. Ahmed (1416/1996). Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, Thk., Mervan Muhammed es-Sekkâr, Beyrut: Dârü'n-Nefâis,
- RÂZÎ Fahrüddin (1410/1990). Tefsîr-i Kebîr ve Mefâtihi'l-Gayb, Beyrut: Daru'l-Fikr
- SONGAR Ayhan (1981). Çeşitleme, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- TABBARA Afif Abdülfettah (1981). İlmin Işığında İslâmiyet, çev. Mustafa Öz, İstanbul: Kalem Yayınları.
- TABERÎ Muhammed b. Cerîr (1408/1988). Câmi'u'l- Beyân 'An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- TASLAMAN Caner (2007). "Bedenin ve Ruhun İki Ayrı Cevher Olup Olmadığı Sorununa Karşı Teolojik Agnostik Tavrı", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul: 33/2
- TAYLAN Necip (1989). Gazzalî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri, İstanbul.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, Sünenü Tirmîzî, Çağrı Yayınları. İstanbul 1413/1992.
- YAPICI Asım(2007). Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık, Ankara: Karahan Kitabevi.
- YAR Erkan (2000). Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- YAVUZ Yusuf Şevki "İslam İnancında Ruh Problemi", www.yusufsevkiyavuz.com (23.07.2007).
- YAZIR Elmalı Muhammed Hamdi (tsz). Hak Dini Kur'ân Dili, ysz: Eser Neşriyat.
- YILMAZ Hasan (2004). "Kur'ân'ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", AÜİFD., sayı 22, Erzurum.
- ZEMAHŞERÎ Cârullah Mahmud b. Ömer (1966/1385). el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, ysz.